

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Кізілової Ксенії Олександрівни
«Соціальний капітал: структура, динаміка та джерела в Україні»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних
наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології**

Актуальність розробки комплексного підходу до вимірювання соціального капіталу не викликає сумнівів як у практичній, так і у теоретико-методологічній площині, а також відносно емпіричної оцінки потенціалу соціального капіталу як ресурсу суспільного розвитку в умовах сучасного українського соціуму, з урахування особливостей динаміки та конвертації його різних форм.

Проблема, на якій зосередила свою увагу К.О. Кізілова, має комплексний характер, тому потребує звернення до теоретичних та емпіричних напрацювань не лише в сфері соціологічної науки, а й до напрацювань економічних, філософських та політологічних напрямків аналізу досліджуваної сфери. Тому, цілком справедливо, теоретико-методологічним фундаментом роботи було обрано міждисциплінарний підхід, що дозволило використовувати різні наукові парадигми при дослідженні соціального капіталу, його структури, динаміки та джерел, а також конвертації різних його форм в українському суспільстві.

Так, у першому розділі роботи «Соціальний капітал як об'єкт соціологічного аналізу» дисертант провів теоретичний аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення соціального капіталу в соціології, і шляхом їхньої систематизації виокремив ті методологічні положення, які у наступних підрозділах застосував для розбудови авторської концептуальної моделі дослідження соціального капіталу як суспільного блага.

Безумовним досягненням роботи слід вважати авторське визначення поняття «соціальний капітал» як сукупності соціальних ресурсів, що визначаються кількісними (розмір, частота взаємодії) та якісними (радіус довіри, характер норм взаємності) характеристиками системи взаємодії, що є укорінені у певній історично-культурній, ціннісній та соціально-політичній системі та ефектом свого застосування мають підвищення ефективності цієї взаємодії. Запропоноване автором визначення підкреслює низку характерних рис соціального капіталу.

Також слід відмітити розроблену автором концептуальну схему системи реалізації та відтворення соціального капіталу суспільства, що підкреслює взаємодію та взаємозалежність чотирьох його структурних доменів: соціальної структури; когнітивно-реляційних характеристик взаємодії; індивідуальних характеристик, що впливають на взаємодію; факторів культурно-історичного та політико-економічного середовища.

У другому розділі «Дослідження соціального капіталу в Україні» проаналізовано основні теоретико-методологічні підходи до вивчення соціального

капіталу, розроблені українськими дослідниками; надається огляд стану, структури та динаміки соціального капіталу в Україні; проведено комплексний аналіз джерел та форм соціального капіталу в Україні; визначається потенціал ролі громадянського суспільства, політичної системи, інституту сім'ї та системи освіти як джерел соціального капіталу в Україні.

Позитивним здобутком роботи є запропонована у підрозділі 2.2. теоретично-обґрунтована матриця джерел та функцій соціального капіталу за його основними формами, яка включає: єднальний капітал, горизонтально-інтегруючий «неформальний» капітал; горизонтально-інтегруючий «формальний» капітал та вертикально-інтегруючий капітал.

У третьому розділі «Динаміка та фактори соціального капіталу в Україні» на основі масиву міжнародного опитування «Світові цінності» за 1995-2020 рр. проаналізовано показники стану та динаміки структурних компонентів соціального капіталу в Україні у порівнянні із Польщею та Румунією, а також фактори, що впливають на формування та обсяг соціального капіталу.

Беззаперечною перевагою роботи є широке використання емпіричних методів: в роботі використано метод індивідуального інтерв'ю у техніці «face-to-face», для збирання соціологічної кількісної інформації; для аналізу даних використано методи математичної статистики, зокрема дисперсійний аналіз (для дослідження факторної зумовленості різних форм соціального капіталу); індексний метод (для побудови індексів різних форм та компонентів соціального капіталу), кореляційний аналіз (для визначення механізмів взаємодії та конвертації різних форм соціального капіталу); регресійний аналіз (для виявлення залежності показників різних форм соціального капіталу від мікро (індивідуальних) та макро (національних) факторів); факторний та кластерний аналіз (для виявлення латентних факторів та головних компонентів різних форм соціального капіталу).

Заслугує на увагу широка емпірична база дослідження – її складають дані опитування «Світові цінності» (World Values Survey) за 1995-2020 рр. Дослідницька асоціація «Світові цінності» проводить репрезентативні національні дослідження в більш ніж 120 країнах, що охоплюють майже 95 відсотків населення світу. Ці опитування показують, як змінюються переконання, цінності, норми і правила, і як це змінює повсякденне життя людей. З метою вивчення цих явищ і процесів асоціація «Світові цінності» провела вже 7 хвиль дослідження з 1981 по 2021 р. Дані дослідження «Світові цінності» – це масив соціологічних даних, найбільш часто використовуваний у всьому світі вченими і дослідниками, урядами, журналістами, політиками, міжнародними організаціями, включаючи Організацію Об'єднаних Націй. У 2021 році за участі автора асоціація завершила 7 хвилю дослідження, що охоплює близько 90 країн світу. Україна бере участь у

проекті з 1996 року; у 2020 році було проведено п'яте дослідження в Україні у межах проекту.

Аналітичний матеріал емпіричного дослідження, представлений у підрозділі 2.3 дисертації, свідчить, що тенденції розвитку різних форм соціального капіталу у трьох проаналізованих країнах мають багато спільних рис, значною мірою зумовлених комуністичним історичним контекстом, що сприяв ерозії суспільно-орієнтованих форм соціального капіталу та їхній заміні індивідуально-орієнтованими формами.

У дисертації демонструється не тільки глибоке розуміння поставленої проблеми, але й творча інтуїція автора, гостре відчуття її соціологічної сутності. Цілком можна погодитись з позицією автора, відносно того, що у сучасний період визначальну роль у відмінності рівнів суспільно-орієнтованих форм капіталу, зокрема узагальненої та інституційної довіри, толерантності, дотримання соціальних норм, громадської активності та організаційного членства, відіграє політико-економічне середовище, рівень економічних свобод, верховенство права, ефективно діючий уряд, парламент, судова система, а також низький рівень політичної корупції.

До продуктивних сторін дисертаційної роботи треба віднести власну модель факторної зумовленості соціального капіталу (наведену на с. 169-177) та конвертації форм соціального капіталу (представлену на рисунку 3.8., с. 171).

В цілому, структура дисертаційного дослідження К.О. Кізілової відповідає логіці визначених об'єкта та предмета вивчення. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність, мова та стиль викладу результатів дисертаційного дослідження відповідають сучасним вимогам до наукових досліджень. Зміст тексту повністю корелюється з напрямом наукової спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. Автореферат дисертації відповідає тексту дисертаційного дослідження.

Але, разом з цим, вважаю доречним вказати на окремі недоліки та дискусійні положення, що містяться в тексті дисертації, а саме:

1. Дисертаційна робота значно б виграла, якщо б автор надав у вступі чітке визначення проблемної ситуації (наукової проблеми), на розв'язання якої спрямовано дисертаційне дослідження, і як ця проблемна ситуація обумовлює актуальність обраної теми. Надалі, в тексті самої роботи, наприклад на с.60 у підрозділі 1.3, автор зазначає, що «проблема вимірювання соціального капіталу є найбільш обговорюваною та суперечливою частиною цієї концепції», але на те, що це є «науковою проблемою», на розв'язання якої спрямовано роботу, на жаль, ні у вступі ні у авторефераті чітко не вказується. А розв'язує автор цю проблему досить успішно, і більшість положень наукової новизни прямо відноситься до

власно розробленої автором системи показників вимірювання соціального капіталу.

2. Дискусійним є віднесення «членства у релігійних організаціях» до показнику «членства в організаціях громадянського суспільства», що складає за авторською моделлю структурний вимір горизонтально-інтегруючого капіталу (с. 162, с. 215 табл. Б2). Релігійна ідентичність людини кардинально відрізняється від різних громадянських ідентичностей (професійних, політичних, культурних, досудових), бо її «громадянський характер» проявляється лише у випадках імітаційної релігійної активності як прояву реакції групування («бо так роблять усі»). Цей компонент може певним чином «забруднити» загальний індекс «громадська участь». В дисертації на с. 221-222 у табл. Б6 автор наводить факторні навантаження відповідно до кожного виміру соціального капіталу, за якими сконструйовано відповідні індекси, – серед 8 компонентів «Членства в організаціях» компонент «Релігійні організації» має найменше навантаження серед усіх інших компонентів моделі (0,298), і доречним було б його прибрати з моделі, залишивши 7 інших компонентів. Взагалі, релігійність було б варто розглянути як окремий індекс та відстежити її вплив на інші компоненти соціального капіталу.

3. В дисертації на с. 164 автор наводить результати кластерного аналізу із застосуванням методу Варда, що є безумовно позитивною рисою дисертації, але у вступі на с. 7-8 та у авторефераті, серед використаних у роботі методів, кластерний аналіз не зазначається.

Однак, наведені спірні точки зору та висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації, яка носить самостійний і творчий характер, має наукову і практичну цінність. Наявність дискусійних питань, насамперед, характеризує складність і актуальність досліджуваної теми та власний підхід до її розгляду дисертантом. У цілому, незважаючи на вказані зауваження, робота є цілісним завершеним дослідженням, яке демонструє наукову зрілість автора та здатність до наукової творчості. Основні теоретичні і практичні висновки дисертаційного дослідження отримали достатню апробацію на наукових конференціях, а також знайшли відображення в публікаціях, які входять до переліку спеціалізованих видань з соціології.

На основі вищесказаного можна зробити висновок, що дисертаційна робота Кізілової К. О. «Соціальний капітал: структура, динаміка та джерела в Україні» є самостійною, завершеною роботою, в якій отримано нові наукові результати, що мають значущість для розвитку соціологічної науки. Робота відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, зі змінами внесеними згідно з Постановами КМ № 656 від 19.08.2015; № 1159 від 30.12.2015; № 567 від

27.07.2016; № 943 від 20.11.2019; № 607 від 15.07.2020; а її автор Кізілова Ксенія Олександрівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

Офіційний опонент:

кандидат соціологічних наук, доцент,
заступник завідувача
науково-дослідної лабораторії
з проблем протидії злочинності
Харківського національного
університету внутрішніх справ

13.09.2021



О. О. Сердюк